

Deconstruction of Power, Resistance and Subjectivity; a comparative analysis of Hannah Arendt and Michel Foucault

Bayan Karimi

Assistant Professor of Educational Science Department, University of Kurdistan. Iran. E-mail: karimi.bayan@uok.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 8 April 2023

Received in revised form 23 June 2023

Accepted 4 July 2023

Published online 22 November 2023

Keywords:

Arendt, Foucault, power, subjectivity, gender, human agency, resistance

ABSTRACT

This article aims to reassess the concepts of power, resistance, and subjectivity by examining the ideas of Hannah Arendt and Michel Foucault. At first glance, it seems that these two thinkers, rooted in different philosophical and theoretical foundations, are in opposition to each other, making a dialogue between their perspectives seemingly impossible. However, this article proposes an alternative approach by highlighting the common grounds and commonalities in their deconstruction of power. Moreover, it argues that their political views can be seen as aligned and complementary, leading to a deepening and development of each other's ideas and the creation of new political approaches. Thus, the central questions addressed in this article are: what forms of agency emerge for the contemporary subject as result of the deconstruction of power in thought of Arendt and Foucault? How does power act as a source of resistance while opening up new possibilities for the subject? The main finding of this study is that, in contrast to traditional and modern interpretations, power in the works of these thinkers is seen as a positive, creative, and productive concept. Based on this understanding, resistance and alternative forms of empowerment for the subject emerge. It should be noted, however, that Arendt's and Foucault's interpretation of resistance agency and power may differ due to the primacy of political and social issues in their respective theories.

Cite this article: Karimi, B. (2023). Deconstruction of Power, Resistance and Subjectivity; a comparative analysis of Hannah Arendt and Michel Foucault. *Journal of Philosophical Investigations*, 17(44), 677-694. <https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56090.3509>

© The Author(s).

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56090.3509>

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Arendt and Foucault presented a model of power that differs from classical and modern approaches. They criticized thinkers who viewed power as individual or group property, as well as those who saw it as the cause of social and political oppression and restriction. With their radical critique of established power definitions, Arendt and Foucault aimed to improve the understanding of power while expanding the concepts of resistance and human agency in the realm of politics and society (Allen, 2002, 131-132). These thinkers have also issued serious warnings about modern political and social processes that prioritize the subjectification of the subject. These concerns are evident in Arendt's concept of totalitarianism and Foucault's notion of biopolitics.

This study will first use a descriptive-analytical and comparative method to describe and analyze the political views of Arendt and Foucault in two separate parts, critiquing classical and modern definitions of power and their connection to the central themes of resistance, subjectivity, and human agency. Then, in the evaluation part, by comparing and analyzing the opinions of these two thinkers, we will see that such a definition of politics offers a new possibility for rethinking and new forms of resistance, defining power in favor of subjects who have always been marginalized. Rethinking power and some other political concepts as a neglected approach in the field of politics also opens a new perspective with other possibilities and functions for political and social thinking.

Hannah Arendt and Reverse Power: Resistance is Power

Through her redefinition of power, Arendt introduces a new perspective into the realm of politics, by emphasizing the participation of the individual in the public sphere based on collective expediency rather than purely biological needs. According to Arendt, the emergence and development of power can be observed in the position and resistance of people who participate in communal actions. For Arendt, power has significance in the pursuit of personal and political identity, and when a group joins together in resistance, its power endures. It emphasizes the importance of people's unity in the public sphere in order to resist power and create new power structures (Arendt, 1969, 44). Power has nothing to do with individuality and does not belong to the actions of one person alone. The most important characteristic of power is that it is social in nature and is defined in the context of collective action. Group action is the most meaningful aspect of life, and without it everything is absurd and stupid. Referring to ancient Greece, Arendt praises the political of that era and the unique style of political life based on human plurality and the active participation of citizens.

Foucault and the Immanent Power: Grounding Multiple forms of Resistance

Foucault's central investigation of the domination of power relations in society has led him to develop a new model that distinguishes him from the structuralist thinkers who preceded him. In doing so, he not only examines the modern methods by which power is exercised, but also explores ways to resist and challenge it. This shift in focus means that the individual is no longer seen as a

passive subject trapped in power structures and institutions, but as an active agent capable of resistance. Rather than focusing only on the negative aspect of power and repeatedly reaffirming its importance as a repressive and constraining, he considers repressive measures productive constructive even at their worst, because they not only render obsolete some social and life behaviors and styles, but also lead to the emergence and development of new forms of action not previously mentioned in society and human behavior (Foucault, 1980, 119).

Conclusion

Resistance in the thought of Arendt and Foucault has a comprehensive capacity to counteract oppression. As a result, subjects are no longer passive guardians of biopolitical structures or totalitarian regimes. The study of power in terms of its universality and coordinated practice has introduced a new approach that prioritizes resistance over passive oppression. The central and profound aspect of these thinkers' work revolves around rethinking the dynamics of power and the role of resistance and human agency in politics and society. Arendt and Foucault view resistance and power as inseparable and, in a sense, unitary concepts. Without resistance, there can be no power, and conversely, the absence of resistance and struggle renders power ineffective. According to the two philosophers, relations of resistance function more effectively and realistically than relations of power. when power is exercised, it essentially manifests itself in more productive forms or generates power in its absence. Foucault's famous saying "wherever there is power, there is resistance" is reversed in Arendt's thinking in the way that "wherever there is resistance, there is power". While the first is associated with genealogy strategies that attempt to break free from the web of power relations and make individual choices for political life while producing an unlimited range of new resistances. The second, which emphasizes the human capacity for "acting in concert" and creation of new forms of power, shows that resistance itself has become a source of power, which is the manifestation of Arendt's truth of creating power through collective action.

ساخت‌گشایی از قدرت، مقاومت و سوپژکتیویته؛ تحلیلی تطبیقی از آراء هانا آرنست و میشل فوکو

بیان کریمی

استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه کردستان، ایران. رایانامه: karimi.bayan@uok.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مقاله حاضر تلاش کرده است تا از طریق مواجهه اندیشه هانا آرنست و میشل فوکو به بازاندیشی و بازنگری رادیکال و ریشه‌ای از مفاهیم قدرت، مقاومت و سوپژکتیویته بپردازد. در وهله نخست ممکن است تصور شود که اندیشه این دو متفکر بنا بر مبانی فلسفی و نظری متفاوتی که دارند، نه همسو با یکدیگر، بلکه در تقابل باشند و از همین منظر احتمال هرگونه گفتگو غیرممکن فرض شود؛ اما مدعای اصلی مقاله رهیافتی غیر از این است و بر همین اساس نه تنها زمینه‌ها و مبانی مشترکی در ساخت‌گشایی قدرت و به تبع آن بازاندیشی مفاهیم سوپژکتیویته و عاملیت انسانی در اندیشه این دو متفکر وجود دارد، بلکه باید برخی از نتایج مهم آرای سیاسی آن‌ها را همسو و مکمل هم دانست که نه تنها به تعمیق و توسعه اندیشه یکدیگر، بلکه به خلق رویکردهای جدیدی در عرصه سیاست یاری می‌رسانند. بدین ترتیب، پرسش‌های راهبر نوشتار حاضر عبارتند از: ساخت‌گشایی از قدرت در اندیشه آرنست و فوکو چه عاملیت و کارگزاری به سوژه معاصر خواهد بخشید؟ چگونه قدرت به جولانگاه مقاومت بدل و همزمان امکان‌های نوینی به سوی سوژه گشوده می‌شود؟ یافته اصلی نوشتار حاضر این است که قدرت در اندیشه متفکران مذکور برخلاف خوانش‌های سنتی و مدرن، مفهومی مثبت، خلاق و مولد است و بر پایه همین مفروضات در بطن خود مقاومت و شیوه‌های جدیدی از مبارزه و ایستادگی را برای سوژه به همراه دارد. اگرچه باید انتظار داشت که به دلیل تفوق امر سیاسی یا امر اجتماعی در اندیشه این دو، تفسیرشان از مقاومت، عاملیت و حتی قدرت متفاوت از یکدیگر باشد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۰۲	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۳	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۹/۰۱	
کلیدواژه‌ها: آرنست، فوکو، قدرت، سوپژکتیویته، عاملیت انسانی، مقاومت	

استناد: کریمی، بیان. (۱۴۰۲). ساخت‌گشایی از قدرت، مقاومت و سوپژکتیویته؛ تحلیلی تطبیقی از آراء هانا آرنست و میشل فوکو. *پژوهش‌های فلسفی*، ۱۷(۴۴)، ۶۷۷-۶۹۴.

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56090.3509>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

در وهله نخست پرسش از همانندی و توازن دو نظام فلسفی متفاوت با اثرها و کارکردهای مختلف امری دشوار به نظر می‌رسد و ممکن است گمان رود که آرای بنیان‌چنین نظامی را نتوان در چارچوب چشم‌انداز فکری مشترکی گنجانند، مخصوصاً از این منظر که توجیه و تبیین چنین رویکردی با نگاهی اجمالی به مختصات اندیشه متفکران آن امکان‌پذیر باشد. هانا آرنت و میشل فوکو دارای مقاصد و مبانی معرفتی و نظری متفاوتی هستند و از یک سو بنیادهای نظری متفکر فرانسوی بر انکار نگرش ذات‌گرایانه و متافیزیکی استوار است و در این راستا از وجهی پسا‌ساختارگرایی و به تبع آن عدم دل‌بستگی به هر امر ماتقدمی اخذ شده است. از سوی دیگر متفکر آلمانی به مدد بازخوانی ارسطو و پیوند آن با رویکردهای اگزیستانسیالیستی، در برخی از مواضعش به ذات‌گرایی و اندیشه تعالی متعهد شده است. با این حال امید به برقراری گفتگو میان اندیشه این دو زمانی ایجاد می‌شود که نه بر کلیت مبانی و مفروضات نظریشان، بلکه بر مفهوم‌پردازی‌هایشان در عرصه سیاست و همچنین بازاندیشی آنان در مفاهیم قدرت^۱، مقاومت^۲ و سوژگیوتیه^۳ تمرکز کرد.

الگویی که آرنت و فوکو از قدرت ترسیم می‌کنند نسبت به رویکردهای کلاسیک و مدرن باژگونه است، آنان به نقد متفکرانی می‌پردازند که قدرت را تملک فردی یا گروهی می‌دانند و یا این که آن را موجب سرکوب و تحدید اجتماعی و سیاسی می‌پندارند. این دو با نقد ریشه‌ای تعاریف پیشین از قدرت درصدد ارتقای جایگاه قدرت و هم‌زمان در پی توسعه و بسط مفاهیم مقاومت و عاملیت انسانی^۴ در دو عرصه سیاسی و اجتماعی هستند. همچنین هشدارهای جدی آنان به فرایندهای سیاسی و اجتماعی مدرن که محوریت آن منفردسازی و منقادسازی سوژه است در چارچوب مفاهیم توتالیترانیسم^۵ در اندیشه آرنت و زیست‌سیاست^۶ در اندیشه فوکو تبیین و بسط می‌یابد. بدین ترتیب، فراروی و گذر از رویکردهای سنتی به قدرت و البته نگاه متملکانه به آن نخستین گام مواجهه با چنین رویکردهایی است.

قدرت به زعم آرنت و فوکو صرفاً به شیوه‌ای سلبی و منفی و به عنوان امری محدود کننده و سرکوب‌گر، تعریف نمی‌شود. همچنین ساختاری یکپارچه و در انحصار دولت هم نیست، بلکه در واقع چنان مثبت، پویا و خلاق عمل می‌کند که منجر به ظهور صورت‌بندی‌های جدیدی از کنش‌ها و مقاومت‌های سیاسی و اجتماعی می‌شود. فوکو درصدد است خوانش‌های رایج و مرسوم درباره قدرت را تغییر دهد و ما را به این نکته واقف سازد که قدرت حتی در بطن مناسبات روزمره ما حضور دارد و در گروه‌ها و نهادهای مختلف نیز در حال گسترش و فعالیت است و هم‌زمان مولد اشکال متکثر مقاومت در بطن همین روابط است (فوکو، ۱۹۷۹، ۱۷۸) و تأکید آرنت در ظرفیت

¹ power

² resistance

³ subjectivity

⁴ human agency

⁵ totalitarianism

⁶ biopolitics

بشر برای عمل‌ورزی هم‌آهنگ^۱ و ایجاد شکل‌های جدیدی از قدرت، نفی خوانش‌هایی است که قدرت را جولانگاه دولت‌ها تلقی می‌کند و با تأکید بر ایجاد قدرت از طریق عمل مشترک این مفهوم را به جلوه‌گاه آزادی و مقاومت انسانی بدل می‌کند (آرنت، ۱۹۶۹، ۴۴). به تبع همین بازاندیشی، نقدهای ریشه‌ای و رادیکالی از سنت مدرن در تعریف قدرت و خوانشی نوین از سوژگی‌تپوئیت و مقاومت شکل می‌گیرد که نشان از توازن و همانندی اندیشه این دو متفکر دارد.

در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی ابتدا در دو بخش جداگانه به توصیف و تحلیل آرای سیاسی آرنت و فوکو در نقد تعاریف کلاسیک و مدرن از قدرت و همچنین پیوند آن با موضوعات محوری مقاومت، سوژگی‌تپوئیت و عاملیت انسانی می‌پردازیم. سپس در بخش ارزیابی، ضمن مقایسه و تحلیل آرای این دو متفکر، خواهیم دید که در چنین تعریفی از سیاست فرصت جدیدی برای بازاندیشی و اشکال جدیدی از مقاومت مهیا می‌شود که قدرت را به نفع سوژه‌هایی تعریف خواهد کرد همواره به حاشیه رانده شده‌اند. همچنین بازاندیشی قدرت و برخی دیگر از مفاهیم سیاسی به منزله رویکردی مغفول در عرصه سیاست، چشم‌اندازی نوین با امکانات و کارکردهای متفاوت به روی اندیشه سیاسی و اجتماعی می‌گشاید.

۱. هانا آرنت و قدرت باژگونه: مقاومت قدرت است.

به‌زعم آرنت، در تاریخ فلسفه غرب از افلاطون تا مارکس مفهوم کلی انسان همیشه در مقابل کثرت انسانی قرار گرفته و فلسفه غرب اشتیاق بی‌پایانی برای فهم انسان از طریق ساختار هستی‌شناسی^۲ امر همان^۳ داشته است. به تبع همین رویکرد، سیاست مبتنی بر حقیقت امر کلی است و به تبع آن امر سیاسی^۴ نیز به درون انسان‌ها رانده شده است (آرنت، ۲۰۰۵، ۹۵). از سوی دیگر مدرنیته نیز با گرایش پایان‌ناپذیرش به تولید و مصرف که انسان مدرن در آن صرفاً به کار می‌پردازد با رویکردی جدید بر غفلت از کثرت بشری دامن زد و وی را از عمل‌ورزی هماهنگ سترون ساخت. بر همین اساس ضرورت ارتقای جایگاه سیاست و اعاده حیثیت از مفاهیمی که همواره مطرود و سرکوب شده‌اند، ضروری است و در وهله نخست باید از سوژه استعلایی و اندیشنده به سمت بیناسوژگانی^۵ یعنی همان اجتماع معنابخش به زیست جهان تاریخی و التفات به دیگری عزیمت کرد. آرنت در این میان با ارجاع به یونان باستان به ستایش از سیاست در آن دوران و شیوه منحصر به فرد زندگی سیاسی می‌پردازد که مبتنی بر کثرت بشری و مشارکت فعالانه شهروندان است. همچنین در کتاب وضع بشری^۶ به پیروی از آرای ارسطو، با انتقاد از رویکردهای سنتی به برتری زندگی فعال نسبت به زندگی تأملی می‌پردازد و عرصه سیاست را با کنش^۷ که عالی‌ترین نوع فعالیت انسان است تعریف می‌کند (آرنت، ۱۹۹۸، ۱۳).

¹ action in concert

² ontology

³ the same

⁴ the political

⁵ intersubjectivity

⁶ human condition

⁷ action

آرنست زندگی بشر را تحت تأثیر رویدادهای سیاسی و در مرکز همه آنها قدرت می‌داند و پژوهش درباره قدرت را مرکز ثقل همه نوشته‌هایش قلمداد می‌کند (برنشتاین، ۲۰۱۱، ۱۰). برداشت وی از قدرت بازگفته رویکردهای سنتی و مدرن درباره این مفهوم است و تعریف بدیع وی تفاوت بنیادینش را با تعاریف دیگر آشکار می‌سازد. وی خوانش از قدرت را به عنوان امری سرکوب‌گر، پدیده‌ای هولناک و ساختاری یکپارچه در انحصار دولت، انکار می‌کند و در کتاب *درباره خشونت*^۱ قدرت را به مثابه قابلیت انسانی نه فقط برای انجام عمل یک فرد، بلکه برای اتحاد میان انسان‌ها و عمل مشترک آنان تعریف می‌کند (آرنست، ۱۹۶۹، ۴۴). بر پایه این خطوط، قدرت با فردیت هیچ سنخیتی ندارد و به عمل یک فرد به تنهایی تعلق ندارد. مهم‌ترین ویژگی قدرت این است که دارای سرشتی اجتماعی است و در پیوند با کنش جمعی تعریف می‌شود. عمل گروهی معنابخش‌ترین سوپزکتیویته زندگی انسانی است و بدون آن همه چیز پوچ و ابلهانه است.

ترس و تنهایی دو ویژگی بنیادی حکومت‌های توتالیترا را تشکیل می‌دهند و هر دو ویژگی مانع از شکل‌گیری افق فهم‌ها و در نتیجه حضور با دیگران در جهانی مشترک است. این موضوع مانع از پیدایش و پویای عمل سیاسی و در نهایت باعث اضمحلال امر سیاسی می‌شود (آرنست، ۱۹۷۳، ۴۷۵). ترس تنها می‌تواند بر انسان‌هایی حکمرانی مطلق پیدا کند که از یکدیگر و علیه همدیگر منزوی شده باشند؛ و به همین دلیل است که یکی از دغدغه‌های حکومت‌های بیدادگر، ترویج این انزواست. انزوا درب ورود ترس است، بدین‌سان، انزوا مساعدترین زمینه ترس و در ضمن همیشه نتیجه آن است. از آن‌جا که قدرت، همیشه از انسان‌هایی برمی‌خیزد که متفقاً عمل می‌کنند، پس بر اساس این تعریف، انسان‌های منزوی بی‌قدرتند. انزوا و ناتوانی که به معنای عدم توانایی بنیادی برای انجام دادن هر عملی است، همیشه ویژگی حکومت‌های بیدادگر بوده است. در یک حکومت بیدادگر، تماس‌های سیاسی انسان‌ها قطع می‌شود و استعداد آن‌ها برای عمل کردن و اعمال قدرت عقیم می‌گردد، همچنین استعداد تجربه کردن و اندیشیدن انسان‌ها نابود می‌گردد، درست چنان‌که استعداد هرگونه عملی نیز از او سلب می‌شود.

برای درک بهتر مفهوم قدرت در اندیشه آرنست لازم است که این مفهوم را از مفاهیم دیگری چون زور^۲، نیرو^۳، اقتدار^۴ و خشونت^۵ متمایز کرد. زور یکی از ویژگی‌هایی است که همیشه به فرد متعلق است و از این منظر توان مبارزه و مقاومت را در برابر قدرت جمعی ندارد. نیرو با زور متفاوت است، اگرچه که اغلب این دو مفهوم را یکسان در نظر می‌گیرند، اما به زعم آرنست نیرو از ویژگی‌های پدیده‌های طبیعت است. مفهوم سوم اقتدار است که به لحاظ معنایی نسبت به مفاهیم دیگر پیچیده‌تر است و می‌تواند هم ویژگی فردی و هم نهادهای مذهبی و نظامی باشد. یکی از ویژگی‌های اقتدار که سبب بقا و استمرار آن است بازشناسی و احترام آمرانه و قاطعانه به یک شخص یا یک نهاد است (آرنست، ۱۹۶۹، ۴۵-۴۴).

¹ *On Violence*

² strength

³ force

⁴ authority

⁵ violence

در میان وجوه مذکور، بازاندیشی آرنت از مفهوم خشونت و تفاوت آن با قدرت خوانشی بدیع و منحصر بفرد است. تمام رویکردهای قبلی از الگوی دارندگان مالکیت لاک تا جامعه درگیر فرایند بهره‌برداری هابز، جامعه مبتنی بر تولیدکنندگان مارکس، جوامع مصرفی کنونی و جوامع کمونیستی، خشونت را در انحصار قدرت (دولت) قرار داده‌اند. قدرت اما در اندیشه آرنت امری متکی به کنش افراد متکثر و اتحاد میان آن‌هاست، در حالی که خشونت همواره نیازمند ابزار و نه افراد است. قدرت با خشونت تفاوت دارد و تنها در جایی ایجاد می‌شود که زبان و عمل در ارتباط با هم باشند؛ در جایی که کلمات میان‌تهی و رفتارها وحشیانه نیستند؛ در جایی که از کلمات نه برای پنهان کردن نیات، بلکه برای آشکار کردن واقعیت‌ها استفاده می‌کنند و کردارها نه برای خشونت و تخریب، بلکه برای برقراری روابط و آفرینش واقعیت‌های جدید به کار می‌روند (آرنت، ۱۳۸۹، ۳۰۵).

در حقیقت، خوانش آرنت از قدرت اهمیت و جایگاهش را زمانی می‌یابد که از قدرت جمعی غیر خشونت‌آمیز^۱ دفاع می‌کند. به زعم برخی صاحب‌نظران، آرنت از معدود اندیشمندان سیاسی است که به درک اهمیت بسط و گسترش قدرت غیرخشونت‌آمیز پی برده است (برنشتاین، ۲۰۱۱، ۲۹).

بر پایه اعتقاد آرنت، قدرت غیرخشونت‌آمیز ماندگارتر و از ظرفیت و پتانسیل بیشتری برای سعادت عمومی مردم برخوردار است. وی در ارتباط با جنبش‌های رهایی‌بخش بر اهمیت قدرت فعالیت مشترک بشر تأکید می‌ورزد، که مفهومی مارکسیستی از پراکسیس^۲ است، بر این اساس معرفت بشری ابتدا با فعالیت وی در طبیعت و سپس در همراهی با انسان‌های دیگر گره خورده است (یانگ، ۲۰۰۶، ۹۲-۹۱). نمونه بارز این موضوع در این پرسش محوری نهفته است که چرا انقلاب آمریکا یک انقلاب موفق و انقلاب فرانسه یک انقلاب شکست خورده است؟ انقلاب آمریکا از آن رو که بدون خشونت تحقق یافت چون در پی تحقق هیچ ایده، نظریه یا ایدئولوژی نبود، در حالی که رخدادهای انقلاب فرانسه خشونت‌آمیز و در پی تلاش برای رهایی^۳ حداقلی بود، ولی انقلاب آمریکا که محصول عاملیت انسانی و عمل‌ورزی هماهنگ بود با تلاش برای آزادی همراه شد. آرنت با مقایسه و تحلیل این دو انقلاب میان دو مفهوم رهایی و آزادی^۴ تفاوت قائل می‌شود، به زعم وی رهایی معمولاً به فارغ شدن از قید نیازهای زندگی خصوصی و برآورده شدن نیازهای زیستی است، اما آزادی به معنای آماده شدن در حوزه عمومی است که با ارتباط جمعی و گفت‌وگو همراه است (آرنت، ۱۹۹۸، ۳۱).

نگری معتقد است که انقلاب آمریکا از آنجا مورد دفاع آرنت است که نوعی قدرت سازمان یافته برای دستیابی به امر سیاسی در آن شکل گرفت. آرنت در جستجوی نگرش بهتری است برای این که بداند چگونه عاملیت انسانی برای رسیدن به آزادی نتیجه‌بخش است. وی با مخالفت با انقلاب فرانسه فرایندهایی را نقد می‌کند که به سادگی یک اقتدار را با اقتدار دیگری جایگزین می‌کند. اهمیت انقلاب آمریکا در بازاندیشی آن به تشکیل جامعه سیاسی بود نه تعهد به یک حکمران. برتری انقلاب آمریکا بر فرانسه در این نکته بود

¹ nonviolence

² praxis

³ liberation

⁴ freedom

که دغدغه انقلابیون برای آزادی و امر سیاسی و نیز افزایش قدرت عمومی بود، برخلاف انقلاب فرانسه که به امر اجتماعی تقلیل یافت (نگری، ۱۹۹۹، ۱۶۷).

قدرت به مثابه عاملیت انسانی برای آرنت اهمیت خود را آن‌جا می‌یابد که انسان در پی کیستی و هویت سیاسی خویش است و مادامی که این گروه در هیأت مقاومت متحد است، قدرتش هم پابرجاست. اتحاد کلید واژه مهمی در رابطه قدرت و مقاومت در اندیشه آرنت محسوب می‌شود و از این منظر مقاومت خود غایت است. وی بر اهمیت اتحاد مردم در حوزه عمومی به منظور مقاومت در برابر قدرت و ایجاد ساختارهای جدید قدرت تأکید می‌کند. آرنت با بازتعریف قدرت چشم‌انداز جدیدی در عرصه سیاست می‌گشاید که در آن سوژه در قالب عملی جمعی و سوای نیازهای زیستی در سپهر عمومی شرکت می‌کند. ظهور و کمال قدرت را باید در ایستادگی و مقاومت انسان‌هایی جستجو کرد که در یک کنش جمعی و اقدام مشترک به عاملیت می‌پردازند (ونمن، ۲۰۰۵، ۳۷۲). قدرت تنها در جایی می‌تواند با انسان‌ها بماند که ایشان آن‌چنان نزدیک به هم به‌سر می‌برند که امکان‌های عمل همواره وجود دارد، به عبارت دیگر علت اصلی ایجاد قدرت همزیستی افراد است.

بر طبق خوانش نگری گروه و جمع در اندیشه آرنت دارای جایگاه محوری هستند و سوژه با مقاومت و عمل هماهنگ تعریف می‌شود. نگری همچنین اضافه می‌کند که مقاومت و عاملیت انسانی در نایل آمدن به آزادی سیاسی دستاورد مهم اندیشه آرنت است. چراکه آزادی نه در آن تعریف دوره روشنگری در آزادی خرد، بلکه در سپهر تکثر بشری و با مقاومت امکان‌پذیر خواهد شد (نگری، ۱۹۹۹، ۱۶). کنش و عمل هماهنگ از مهم‌ترین وجوه مقاومت است که از نظر آرنت هدف آن رسیدن به آرمان شهر نیست، بلکه ظرفیت بشر را برای ایجاد جهانی برابر نشان می‌دهد که پناهگاه همه دیگری‌هایی است که در طول تاریخ با سرکوب و مطرودساختن نام و نشان آن‌ها از میان رفته است. مقاومت به مثابه عمل‌ورزی هماهنگ همچنین مسئولیتی گریزناپذیر در قبال نسل‌های آینده و عامل نجات‌بخش انسان و میراثی گرانقدر است که نوید معجزه زایش انسان‌هایی نو و آغازی تازه است. آغاز پیش از آن‌که به حادثه‌ای در گذشته تبدیل شود، قابلیت برتر انسان است و ارجاع آرنت به آگوستین تأکیدی بر این برتری است که «برای آن‌که آغازی از سر گرفته شود، انسان آفریده شد» (آرنت، ۱۳۹۰، ۳۳۶).

نکته پایانی در مورد آرنت که یادآوری آن ضروری است مربوط به دوره متأخر اندیشه وی است که با بازگشت به همان اصل مورد انتقادش یعنی اندیشه فلسفی، وجوه دیگری از مقاومت را در کتاب *حیات ذهن* صورت‌بندی کرده است. وی در آن‌جا تبیین می‌کند که تفکر، اراده^۲ و داوری^۳ نیز مانند کنش می‌توانند به تحقق امر سیاسی یاری رسانند. در همین کتاب تعریفی جدید که از سوژه ارائه می‌شود کسی است که توانایی اندیشیدن، اراده داشتن و قضاوت کردن را دارد. چنانچه با تفکر است که آدمی به آگاهی می‌رسد، با اراده حرکت می‌کند و با داوری تصمیمی درست اتخاذ می‌کند. از یک سو از قضاوت و صدور حکم قطعی و از سوی دیگر از تسلیم به نیروهای اهریمنی فاصله می‌گیرد و این هر دو در کنار عمل‌ورزی هماهنگ وجوه سه‌گانه مقاومت هستند که در آن شریک شدن دنیا با دیگران

¹ *The Life Of The Mind*

² will

³ judgment

معنا و تجسم می‌یابد. همچنین آن‌جا که دربارهٔ بازنگری وضع بشر اهمیت تفکر را توصیه می‌کند که برای دوری از هراس‌ها و تجربه‌های دهشتناک تنها کافی است که به آن‌چه انجام می‌دهیم، فکر کنیم (آرنت، ۱۳۹۲، ۴۲).

۲. فوکو و قدرت درون‌ماندگار: زمینه‌ساز شیوه‌های متکثر مقاومت

هدف اصلی آثار فوکو پرداختن تاریخی به روش‌های مختلفی است که به واسطهٔ آن‌ها، انسان به سوژه تبدیل شده است. بر همین اساس دغدغهٔ محوری وی این است که فرایند تاریخی ساخته شدن سوژه را بررسی کند و سازوکارهای شکل‌گیری سوژهٔ خودبنیاد در عصر مدرن را تحلیل کند (کریمی، ۱۳۹۹، ۳۶۱-۳۵۹). هدف در این‌جا بررسی شیوه‌های متفاوت سوژه شدن انسان است و درون‌مایهٔ کلی پژوهش‌های فوکو نه قدرت، بلکه سوژه است (فوکو، ۱۹۸۳، ۲۰۹)؛ اما از آن‌جایی که روابط و ساختارهای قدرت از عوامل اصلی منقادسازی سوژه است، پرداختن به تأثیر روابط قدرت بر سوژه و در عین حال مقاومت در برابر آن مهم‌ترین بخش پژوهش فوکو است.

الگویی که فوکو از قدرت ترسیم می‌کند برخلاف رویکردهای و خوانش‌های سنتی از این مفهوم است؛ همانطور که در اندیشهٔ آرنت بدان پرداختیم رویکردهای سنتی و مدرن قدرت را به نوعی دارایی فردی می‌دانستند که صاحبان قدرت آن را غصب کرده و از طریق سرکوب و سلطه بر مردمی بی‌قدرت اعمال می‌کردند. فوکو این نگرش را به چالش می‌کشد و قدرت را با ویژگی اجراگری تعریف می‌کند که در این تعریف هیچ میانه‌ای با مالکیت ندارد و نوعی راهبرد است (فوکو، ۱۹۷۸، ۹۳). فوکو روش‌شناسی متفاوتی از تحلیل مارکس از قدرت دارد که از رابطهٔ سلطه‌گر و تحت سلطه فراتر می‌رود و برخلاف بسیاری از نظریه‌پردازان پیشین مارکسیست، چندان علاقه‌ای به بحث در باب سرکوب ندارد، او بیشتر به موضوع مقاومت در برابر قدرت گرایش دارد (داونینگ، ۲۰۰۸، ۵).

فوکو قدرت را حضور جهان شمول می‌داند و این، به گفتهٔ او، نه به سبب آن است که قدرت همه چیز را دربرمی‌گیرد، بلکه از آن روست که قدرت از همه جا نشأت می‌گیرد. قدرت حضور همیشگی دارد، در واقع بر این موضوع صحنه می‌گذارد که قدرت در اکثر بخش‌ها و شئون جامعه گسترده و پراکنده است و روابط قدرت عملاً در همهٔ قلمروهای زندگی برقرار است (فوکو، ۱۹۷۸، ۹۴). سوژه در یک جامعهٔ انضباطی زندگی می‌کند، که مجموعه و شبکه وسیعی از قدرت‌های کوچک را در خود دارد که افراد را تحت نظارت دائمی قرار می‌دهد. قدرت نزد فوکو نه حاکمیت دولت، نه قانون و خشونت و نه وحدت فراگیر استیلاست. بر همین اساس به نگرش‌های حقوقی، اقتصادی و سیاسی از قدرت خرده می‌گیرد و آن‌ها را به چالش می‌کشد (همان، ۹۲) و به منظور دستیابی به تحلیل کارکردهای حقیقی‌تر قدرت به تلقی‌های راهبردی و مثبت نسبت به قدرت روی می‌آورد (لوکس، ۲۰۰۵، ۹۹).

بخش عمده کار فوکو به بحثی انتقادی میان نظریه‌پردازان انتقادی و نظریه‌پردازان سیاسی دامن زده است، چراکه به زعم برخی از صاحب‌نظران در تبیین‌های او سازوکار دقیق مقاومت در برابر روابط قدرت لزوماً به روشنی تصویر نشده است و مورد امکانات مقاومت در برابر قدرت مبهم و نامشخص سخن گفته است و پرسش اساسی این است که آیا درون جامعه انضباطی امکانی برای مقاومت وجود دارد؟ اگر قدرت در همه جا وجود دارد پس عاملیت انسانی را چگونه باید یافت؟ (دریفوس، ۱۹۸۳، ۲۰۶؛ سعید، ۱۹۸۶، ۱۵۱؛ لوکس، ۲۰۰۵، ۹۲؛ دایجسر، ۱۹۹۲، ۹۸۱).

این جمله که «هر آن‌جا که قدرت هست مقاومت هم در کار است» (فوکو، ۱۹۷۸، ۹۵). اگرچه از بسیاری جهات، مبهم و مسئله‌ساز است، اما ثمربخشی این حرف از آن روست که به ما اجازه می‌دهد تا رابطه میان کسانی را که بر سر قدرت می‌جنگند صرفاً همچون ستمگر- ستم‌دیده تلقی نکنیم. زمانی که رابطه قدرت در حال اعمال ساختارها و قوانین خودش است، همواره کسانی در میان هستند که در برابر آن ایستادگی و مقاومت می‌کنند. با الگویی که فوکو از قدرت ترسیم می‌کند می‌خواهد روشن سازد که ما نباید عملکرد قدرت را صرفاً سرکوب افراد به دست نهاد یا دولت بدانیم (فوکو، ۱۹۸۰، ۱۱۹). موضوع شایان ذکر بر اساس این خطوط این است که مقاومت در این بستر همواره گسترده‌تر و بدیع‌تر از سرکوب‌گری عمل می‌کند و همواره در هر رابطه‌ای به شیوه‌هایی مجزا افراد را در هیأت سوژگی‌ فعال و عامل بازتعریف می‌کند. روابط قدرت عمدتاً ناموفق‌اند، چراکه هرگز به هدف خود، یعنی فرمانروایی تام، نمی‌رسند؛ زیرا قدرت نسبی است و از جایگاه ویژه‌ای چون دولت یا پلیس صادر نمی‌شود، همچنین از یک سو قدرت در همه روابط اجتماعی پراکنده است و صرفاً از بالا به پایین تحمیل نمی‌شود، از سوی دیگر قدرت ناپایدار است و برای حفظ خود نیازمند تکرار دائمی است. بدین‌سان، قدرت به طور هم‌زمانی مولد و سرکوبگر است، در آن صورت به سختی می‌توان قدرت را صرفاً چیزی منفی و محدودکننده تلقی کرد. از این منظر تمرکز بر نحوه پراکنش قدرت، صورت‌بندی متکثری از مقاومت نیز به دست می‌دهد.

ایده مقاومت در تفکر فوکو نشان می‌دهد که سوژه نمی‌تواند کاملاً تحت نظارت سلطه نظم درآید. عاملیت سوژه در جامعه انضباطی^۱ فوکو به شیوه متفاوتی رخ می‌دهد. افراد به عنوان عاملان توسط تکنیک‌های موسسه‌ای تربیت و خود انضباطی شکل می‌گیرند. به طور کلی، از آن‌جایی که هدف فوکو شکل دادن نظریه قدرت نیست، این اصطلاح باید درون بستری خاص فهمیده شود. تحلیل نحوه پراکنده‌گی قدرت در سرتاسر جامعه به ما کمک می‌کند تا دریابیم که قدرت در همه تعامل‌ها اعمال می‌شود و از این رو در هر یک از این تعامل‌ها در برابر قدرت مقاومت نیز به عمل می‌آید. سوژه در بین دو محور مهم قدرت و مقاومت همواره در نوسان است، می‌داند که خود زاده مناسبات قدرت است و همواره این روابط بر زندگی وی سایه افکنده و در چارچوب آن گام برداشته است، اما سر مخالفت و ایستادگی دارد چون این منقادسازی را بر نمی‌تابد، از این‌رو سوژه بدون روابط قدرت وجود ندارد و ممکن نیست؛ اما این به معنای صحنه‌گذاشتن بر شرایط موجود نیست و مقاومت و ایستادگی سوژه سرانجام سرشت روابط قدرت را آشکار می‌سازد و هم‌زمان به شیوه‌های گوناگون آن را منسوخ می‌سازد. از این منظر قدرت از پایداری و سکون کمتری برخوردار است، چون همواره می‌توان آن را به چالش کشید و بر این اساس روابط قدرت پیوسته باید مورد ترمیم و بازسازی قرار گیرد. به این ترتیب، تحلیل او از قدرت روش کاملاً تازه‌ای در بررسی روابط قدرت در جامعه باب کرد، روشی که بیشتر به بررسی مقاومت می‌پردازد تا ستم‌دیدگی منفعلانه.

پرسش محوری فوکو در چگونگی سلطه روابط قدرت بر درون جامعه و تحلیل و نقد وی در این راستا وی را به سمت ارائه الگویی جدید سوق می‌دهد که از متفکران ساختارگرای قبل از خود فاصله بگیرد. بر این مبنا هم‌زمان که به توصیف شیوه‌های مدرنی می‌پردازد که قدرت در قالب آن‌ها اعمال می‌شود، شیوه‌های ایستادگی و مقاومت در برابر قدرت را نیز خاطر نشان می‌کند، در این‌جا نگاه‌ها از سوژه محبوس در ساختارها و نهادهای قدرت که فریب‌خوردگانی منفعل‌اند به افراد به عنوان عاملان یا سوژه‌های فعال سوق می‌یابد. فوکو در

¹ disciplinary society

اغلب نوشته‌هایش به بررسی تأثیر ساختارهای گوناگون بر منقادسازی سوژه و نقش سوژه در منسوخ شدن یا مقاومت در برابر آن‌ها پرداخته است. او نمی‌خواهد تنها بر جنبه سلبی قدرت تمرکز کند و مدام بر اهمیت آن به عنوان امری سرکوب‌گر و محدودکننده صحنه بگذارد، وی اقدامات سرکوب‌گرانه را حتی در بدترین وضعیت‌های زیاده و سازنده می‌داند، چون نه تنها برخی از کردارها و سبک‌های اجتماعی و زیستی را منسوخ می‌کند، بلکه به پیدایش و پویش شکل‌های نوینی از کنش می‌انجامد که پیشتر نام و نشانی از آن در جامعه و رفتارهای انسانی در میان نبوده است (فوکو، ۱۹۸۰، ۱۱۹).

قدرت همواره در سیلان است و به سان زنجیری عمل می‌کند همراه با نوعی سازماندهی شبکه‌ای که این روابط را به هم گره می‌زند. قدرت نظامی از روابط است که در سرتاسر جامعه گسترده است، نه صرفاً به عنوان مجموعه‌ای از روابط میان سرکوبگر و سرکوب شده برقرار باشد (ومنن، ۲۰۰۵، ۳۷۲). سوژه‌ها در این بستر صرفاً دریافت‌کنندگان قدرت به شمار نمی‌آیند، چراکه آن‌ها همزمان محل اعمال قدرت و محل ایستادگی در برابر قدرتمند. بر پایه این خطوط ضروری است که مفهوم قدرت و عاملیت سوژه‌ها در روابط قدرت مورد بازنگری و بازتعریف مجدد قرار گیرد و به این پرسش محوری پاسخ داده شود که آیا سوژه‌ها صرفاً مورد سرکوب واقع می‌شوند یا این که خود در قالب روابطشان با دیگران و نهادها نقش فعالی ایفا می‌کنند؟ قدرت مولد است، گرچه در بادی امر آزادی را محدود و افراد را محبوس می‌سازد، اما در نهایت و در بطن خود اشکال پیچیده‌تر و جدیدتری از رفتار را ایجاد می‌کند.

مقاومت اقتدارستیزانه عنوانی است که می‌توان همچون محوری‌ترین دغدغه آثار فوکو در نظر گرفت. نمونه این مقاومت و ایستادگی در عصر حاضر به روشنی قابل درک و در حال گسترش است. هر چه سوژه‌ها از جانب نهاد یا ساختارهای خاصی بیشتر در معرض محدودیت و سلطه قرار می‌گیرند و روش‌های سنتی و مرسوم بر آن‌ها تحمیل می‌شود، مقاومت و ظهور شکل‌های جدید زیستن نیز بیشتر می‌شود.

۳. برقراری گفتگو بین آرنت و فوکو

روشن است که تفاسیر آرنت و فوکو درباره قدرت همسو و در برخی موضوعات مکمل هم است. خوانش هر دو از قدرت به مثابه پدیده‌ای پیچیده است که جامعه را محدود می‌کند، به آن شکل می‌دهد و همزمان سبب دگرگونی و تغییر آن می‌شود. آن چه باعث می‌شود قدرت اعتبار خود را حفظ کند، این واقعیت است که قدرت فقط باری بر دوش ما نیست که کارش امر و نهی باشد، بلکه از این محدوده فراتر می‌رود و تولید می‌کند، مقاومت ایجاد می‌کند و عاملیت انسانی را به وجود می‌آورد. مفهوم قدرت در این بستر از مفاهیم محوری است که باید دائماً و ضرورتاً مورد مناقشه و بازبینی قرار گیرد.

توازن و همانندی میان اندیشه آرنت و فوکو را می‌توان در دو موضوع محوری صورت‌بندی کرد. در وهله نخست، آرنت و فوکو ماهیتی رابطه‌مند برای قدرت قائل هستند، این حقیقت که قدرت از تعامل عاملان و کارگزارانی نشأت می‌گیرد که وجودشان مدیون عمل‌شان است. قدرت برای هر دو یک چیز نیست و نمی‌تواند به انحصار نهاد خاصی دربیاید، بلکه در بستر جامعه و روابط اجتماعی و

سیاسی اعمال می‌شود (آلن، ۲۰۰۲، ۱۳۲-۱۳۱). بدین‌سان، تلقی و خوانش آن‌ها با ایده «قدرت برای»^۱ مرتبط است و این مفهوم در مرکز اندیشه سیاسی این دو قرار دارد و با مفهوم «قدرت بر روی»^۲ که در رویکردهای سنتی در تعریف قدرت به مثابه امری سرکوب‌گر توصیف می‌شد، مخالف هستند. آرنت قدرت را بر اساس عمل هماهنگ و مشترک تعریف می‌کند که با اتحاد و اجماع گروهی امکان‌پذیر است. فوکو نیز که ریشه قدرت را عمیقاً در روابط جامعه می‌بیند آن را مولد امکان‌ها و شیوه‌های دیگری از زیستن برای کنش‌گرانی می‌داند که در تعاریف مرسوم اغلب به حاشیه رانده شده‌اند (ومنن، ۲۰۰۵، ۳۷۲).

این دو متفکر به رد فرضیات قبلاً ارائه‌شده درباره قدرت می‌پردازند. این که قدرت یک چیز یا نوعی از مالکیت نیست که بتوان آن را به دست یک حاکم کسب یا غصب کرد و سپس به صورت یک نیرو و زور سرکوبگر آن را بر سوژه‌هایش در صورت قانونی و غیرقانونی قانون حکم راند، از این منظر هر دو با بازتعریف قدرت در پی بریدن سر پادشاه هستند. بدین ترتیب بر سر این موضوع نیز توافق دارند که قدرت صرفاً امری منفی یا سرکوبگر نیست؛ هردو به قدرت به عنوان امری مثبت و نیرویی مولد اشاره دارند. البته برای فوکو گفتن این که قدرت مثبت و مولد است به معنای گفتن این نیست که به نحو هنجاری مثبت است. در چنین تبیینی قدرت نه پدیده‌ای منفی و نه مثبت است و دارای کاربردی دوگانه است که در عین تحدیدکننده بودن مولد نیز است. چون اگر صرفاً به حوزه‌های حاکمیت تقلیل یابد، به انکار مجموعه غالب شبکه‌های قدرت منجر می‌شود (فوکو، ۱۹۸۰، ۱۲۲-۱۱۹). فوکو این رویکرد را به چالش می‌کشد که در آن قدرت صرفاً به عنوان نیروی سرکوب تعریف می‌شود، تعریفی که در آن صرفاً وجه قضایی برجسته می‌شود. چنین برداشتی کاملاً منفی، تنگ نظرانه و نحیف است و جنبه‌های مولد قدرت را نادیده می‌انگارد، آشکار است که قدرت از هر چیزی مولدتر است و روابط آن به حوزه‌های حاکمیت محدود نیست. همچنین آرنت در کتابش درباره خشونت فرضیه فرمان و اطاعت را به عنوان تجلیات قدرت رد می‌کند، زیرا قدرت و خشونت را مفاهیمی واحد می‌پندارند. اگر ماهیت قدرت را خشونت و یا اهمیت تأثیر دستور و فرمان تلقی کنیم، باید مانند مائو تسه‌تونگ بر این عقیده باشیم که «نیرومندترین قدرت از لوله تفنگ بیرون می‌آید» (آرنت، ۱۹۶۹، ۴۷).

موضوع دوم که توازن و همانندی اندیشه این دو متفکر را هموار می‌کند خوانش قدرت به مثابه شرطی برای امکان عاملیت و مقاومت سوپرکتیویته است. چنان که تلاش شد نشان دادیم که هر دو سوژه‌ها را در دو معنا درک می‌کردند، همچون عاملان و رنج دیدگان، رنج دیده چون تحت کنترل و منقادسازی هستند و عاملیت دارند چون این اراده و قدرت را دارند که به شیوه‌های مختلف در برابر این سرکوب‌گری مقاومت و عاملیت داشته باشند. همچنین هر دو باور دارند که قدرت نقش کلیدی در تشکیل افراد، سوژه‌ها و عاملان دارد. آرنت از ساخت‌گشایی قدرت مفهوم ابزاری تحلیلی برای فهم رهایی و عاملیت گروهی ارایه می‌دهد و این که موضع وی میان خشونت و قدرت نیز خوانشی نوین است که به زعم برخی مفسران فرضی چالش برانگیز است (یانگ، ۲۰۰۶، ۹۰). کنش مدنی انسان را امکانی برای قدرت داشتن می‌بیند که فرد به عنوان کارگزار و مشارکت‌کننده در ارتباط با دیگران انجام می‌دهد. قدرت مربوط به مقاومت و توانایی انسان فقط در کنش است، البته کنشی که در «باهم‌بودگی» باشد (آرنت، ۱۹۷۰، ۴۴). به زعم آرنت امر سیاسی

¹ power-to

² power-over

اساساً مشارکت‌خواه و برابری خواه است. خاستگاه بلافاصل حیطةٔ سیاسی عمل مشترک است: شریک سخن‌ها و کردارها شدن. عمل نه تنها نزدیک‌ترین رابطه را با بخش عمومی جهان دارد که میان همگان مشترک است، بلکه علاوه بر آن، یگانه‌فعالی است که مقوم آن است (آرنت، ۱۳۹۰، ۳۰۲). در یک حکومت توتالیتر تلاش بر قطع تماس‌های سیاسی انسان‌ها و در وضعیت انزوار قراردادن آن‌ها است. حضور دیگران همواره ضروری است.

برخی از صاحب‌نظران معتقدند که خوانش فوکو درباره قدرت و عاملیت کمی مبهم است و آرنت در این زمینه امکانات بیشتری را درباره آن روابطی که ما را محدود و منقاد می‌سازد گشوده است. اثر وی درباره/انقلاب امکان عاملیت انسانی را نشان می‌دهد. بسیاری منتقدان، فوکو را به مرگ سوژه و به تبع آن انکار امکان عاملیت انسانی متهم می‌کنند، اما مدعای وی مبنی بر این‌که افراد معلول و متأثر از روابط قدرت هستند صرفاً نمی‌تواند به این معنا باشد که فرد چیزی فراتر از ساختارهای قدرت نیست. خوانش وی از قدرت تحلیلی از شرایط ویژه تاریخی و فرهنگی سوژکتیویته و عاملیت در جوامع صنعتی و مدرن غربی را نشان می‌دهد. اذعان وی مبنی بر این‌که درون‌مایه‌های پژوهش را نه قدرت، بلکه سوژه تشکیل داده، خود تأییدی بر این گفته است (آلن، ۲۰۱۰، ۱۳۶-۱۳۵). اگرچه که در مورد این مسأله اختلاف نظر است که فوکو در بازنمایی عاملیت و سوژکتیویته در ساختار قدرت تا چه اندازه موفق عمل کرده، اما صحت و سقم این موضوع که هدف از مرگ سوژه انکار عاملیت و مقاومت وی نیست، کماکان برجای خود باقی است. قدرت برای فوکو همزمان شرط امکان سوژکتیویته و البته امکان عاملیت وی نیز هست. از یک سو سوژه مطیع و منقاد ساختارهای قدرت است و از سوی دیگر با آگاهی به این تقید، مقاومت شکل می‌گیرد. با این‌که سوژه همواره در مناسبات قدرت حضور دارد و همهٔ ساختارهای قدرت وی را احاطه کرده‌اند، اما انگیزه و ارادهٔ وی برای ایستادگی و مقاومت در برابر این اشکال مرسوم بسی غالب‌تر و پویاتر از آنی است که ما تصور می‌کنیم. بر همین اساس، رابطه مقاومت و قدرت درای تلازم و تضایف است، همانطور که یک قدرت وجود ندارد، یک مقاومت نیز وجود ندارد، تکثر قدرت‌ها ملازم تکثر مقاومت‌هاست.

برای آرنت و فوکو مقاومت و قدرت دو مقولهٔ جدایی‌ناپذیر و تا حدی واحدند. قدرتی بدون مقاومت وجود ندارد و در مقابل اگر مقاومت و مبارزه‌ای در کار نباشد قدرتی نیز به دست نمی‌آید. به زعم هر دو مناسبات مقاومت ثمربخش‌تر و واقعی‌تر از روابط قدرت عمل می‌کند، چون اساساً در برهه‌ای که قدرت اعمال می‌شود یا در اشکال زیاتری خود را نشان می‌دهد و یا این‌که بدون آن قدرتی ایجاد نخواهد شد. عاملیت جمعی و مقاومت فردی سوژه که به ترتیب در چارچوب توتالیتریسم و زیست سیاست قبل فهم است، همواره در برابر و در بطن فرایندهای مختلف منقادی سازی سوژه قرار دارد و بر آن خرده می‌گیرد و درصدد منسوخ کردن و به چالش کشیدن آن برمی‌آید. آن‌چه فوکو در تاریخ میل جنسی بر آن صحنه می‌گذارد حضور جهان شمول مقاومت در روابط قدرت است، آن‌جا که اذعان می‌کند: «هرآنجا که قدرت هست مقاومت هم در کار است» (فوکو، ۱۹۷۸، ۹۵).

نکته‌ای که ذکر آن اهمیت دارد تفاوت تجارب زیسته و دغدغه‌های سیاسی و اجتماعی زمانهٔ این دو متفکر است که به تبع آن مستلزم خوانش متفاوتی از مقاومت و مبارزه در فرایندهای منقادی سازی سوژه در شکل‌های گوناگون است. آرنت به قدرت هم‌چون تجسم برین مقاومت متکثر انسانی در عمل اهتمام می‌دهد و از عمل سیاسی انسان‌های متکثر به منظور مقاومت و مبارزه با مفاهیم سیاسی چون توتالیتریسم و ناسیونالیسم بهره می‌گیرد. مقاومت جمعی انسان‌ها و عمل‌ورزی هماهنگ آنان در عرصهٔ

عمومی به معنای تحقق قدرت و آزادی است. آرنت در گرایشی غالب بر اندیشه و آثارش، عامل اصلی نابودی حکومت‌های بیدادگر را یادآوری «عمل‌ورزی هماهنگ انسانی» در عرصه عمومی می‌داند. نظریه سیاسی وی متضمن اولویت امر سیاسی بر امر اجتماعی، اصالت ساخت عمومی بر ساخت خصوصی و اصالت دیگری بر سوژه است. ساخت عمومی عرصه‌ای مبتنی بر تعامل، مباحثه و تصمیم‌گیری میان شهروندان آزاد و برابر در مور مسائل مشترک است و البته آزادی نیز به زعم وی در همین ساخت خواهد بود (آرنت، ۱۳۷۷، ۱۷۳). از سوی دیگر ما نخست در داد و ستد با دیگران و نه داد و ستد با خود است که از آزادی و یا ضد آن آگاه می‌شویم. انسان برای آزاد شدن باید خود را از ضرورت‌های زندگی آزاد سازد.

فوکو به هیچ‌گونه تقابلی میان امر اجتماعی و سیاسی، امر عمومی و امر خصوصی و انسان و شهروند قایل نیست. در نتیجه زندگی خصوصی را نمی‌توان بدون توجه به ساخت اجتماعی و سیاسی مدیریت کرد و همچنین امر عمومی بدون زندگی خصوصی سامان نمی‌یابد. این جاست که فوکو به سقراط اشاره می‌کند «اگر دغدغه خود را نداشته باشی، حاکمی ناتوان خواهی بود» (فوکو، ۱۹۹۷، ۲۹۳). همین تفسیر و خوانش جداگانه است که برخی از مفسران را واداشته که تمرکز آرنت بر عاملیت جمعی انسان و دغدغه فوکو را به دیدگاه‌های فردگرایانه سوژه مربوط بدانند (دریفوس، ۱۹۸۳، ۲۰۹). فوکو به دنبال قوانین جهان‌شمول و ثابتی برای زیستن نیست، بلکه تبارشناسی روش‌هایی است که با انتخاب‌های فردی هر فرد برای زیست‌اش در پیوند است.

در اندیشه فوکو ساخت سیاست عرصه کثرت‌ها و امکانات است که از حوزه خصوصی تا عمومی را شامل می‌شود، در این راستا وی نوعی رابطه درون‌ماندگار میان امر عمومی و امر خصوصی و ارتباط‌گریزناپذیر میان امور مربوط به خود و دیگری را تبیین می‌کند. دلوز با تأکید بر پیوند این دو ساخت در اندیشه فوکو معتقد است که هم نسبتی با خود وجود دارد که از نسبت با دیگران مشتق می‌شود و هم نوعی ساختن خود وجود دارد که از رمزگان اخلاقی به مثابه قاعده دانش مشتق می‌شود (دلوز، ۱۳۸۶، ۱۵۰). بنابراین در این‌جا برخلاف آرنت تعیین نمی‌کند که سیاست ناب در کدام حوزه تجلی می‌یابد. در این راستا با فرض نتایج خلاقانه قدرت، اهمیت جایگاه عاملیت انسان در تفکر آرنت و فوکو مشهود است. درحالی‌که فوکو نشان می‌دهد که چگونه مقاومت در برابر فرایند سوژه‌سازی عملی است که در تمام روابط اجتماعی، سیاسی و روزمره هر روز انجام می‌شود، هدف آرنت افشای پستی‌های بیدادگری در تمام اشکالش در هیأت مقاومت و عمل‌ورزی هماهنگ انسان‌هاست. این جاست که تبیین وی درباره اندیشه و حقیقت فلسفی که در آن انسان را در فردیت و انزوا فرومی‌کاهد قابل درک است و به زعم وی اندیشیدن با خود و به تنهایی فی‌نفسه غیرسیاسی است (آرنت، ۱۹۵۴، ۲۲۰).

خوانش‌های فوکو پیرامون قدرت و مقاومت نقش‌سازنده‌ای در نظریه‌ها و جنبش‌های اجتماعی و سیاسی معاصر به‌ویژه نظریه‌های ساخت‌گشایانه جنسیتی و نژادی، پسااستعماری و شرق‌شناسی، ترویج سیاست هویتی و همچنین جنبش‌های عدالت اجتماعی ایفا کرده است. تأکید وی بر شیوه‌هایی که قدرت از طریق گفتمان و نظام‌های دانش اعمال می‌کند، به‌ویژه به بحث‌های مربوط به ساخت هویت و روش‌هایی که در آن مقوله‌های اجتماعی مانند نژاد، جنسیت و طبقه تولید و حفظ می‌شوند، یاری رسانده است. آرنت نیز با تأکید بر جایگاه حوزه عمومی و نهادهای دموکراتیک به عنوان فضایی برای مقاومت و بازتعریف قدرت مدنی، آن را برای توسعه مقولاتی چون شهروند دموکراتیک و حفظ آزادی سیاسی ضروری دانسته است. به هر حال هر دو متفکر به اهمیت مقاومت در برابر ساختارهای مسلط

قدرت به منظور ایجاد جامعه‌ای عادلانه و دموکراتیک تأکید کرده‌اند و عاملیت فردی و کنش جمعی را در تغییرات اجتماعی و سیاسی مهم تلقی کرده‌اند.

در کنار تأثیرگذاری ایجابی اندیشه‌های این دو در نظریه‌ها و جنبش‌های معاصر باید به کاستی‌ها و جنبه‌های مغفول مانده در آرای آنان نیز پرداخته شود. خوانش فوکو از مقاومت انتزاعی است و فاقد درک روشنی از نحوه عملکرد مقاومت در زمینه‌هایی خاص است. همچنین ماهیت جهان‌شمول قدرت، مقاومت را با دشواری‌هایی روبرو می‌کند و به نوعی درماندگی سیاسی منجر می‌شود. تأکید بیش از حد بر عاملیت‌های فردی جنبش‌های سیاسی و اجتماعی را که اغلب بر کنش‌های جمعی استوار است با چالش‌های جدی مواجه می‌کند. از سوی دیگر آرنت نیز در تحلیل قدرت و مقاومت بیش از حد بر کنش سیاسی تمرکز کرده و سایر اشکال عاملیت و مقاومت در حوزه خصوصی را نادیده گرفته و در این راستا عاملیت را در نابرابری‌های ساختاری مانند نژاد، جنسیت و طبقه تعلیق کرده است.

نتیجه‌گیری

ارزیابی نهایی نوشتار حاضر بر چهار ملاحظه استوار است:

ملاحظه نخست اینکه چون مقاومت در اندیشه آرنت و فوکو خود غایت است، بنابراین دارای چنین ظرفیتی است که در برابر سرکوب‌گری بسیار گسترده‌تر از آن است که تصور می‌کنیم، در این‌جا سوژه‌ها دیگر پذیرندگان منفعل ساختار زیست سیاست و یا رژیم‌های توتالیتر نیستند. تحلیل قدرت در معنای جهان‌شمول بودن یا عمل‌ورزی هماهنگ رویکردی نوین در بررسی روابط و مناسبات قدرت ایجاد کرده است، روشی که بیشتر به بررسی مقاومت می‌پردازد تا ستم‌دیدگی منفعلانه. بدین ترتیب، محوری‌ترین و جدی‌ترین بخش کار این متفکران درست همانی است که به بازاندیشی قدرت و جایگاه مقاومت سوژه و عاملیت انسانی در عرصه سیاست و اجتماع می‌پردازد. به عبارت دیگر، از یک سو مرزهای مفهومی قدرت را گسترش می‌دهند و درکی تازه از چیستی آن مطرح می‌کنند و از سوی دیگر چنین بازتعریفی با تصویر بدیعی از ماهیت انسانی و نحوه مبارزات و مقاومت‌هایش همراه است.

ملاحظه دوم این است که گفته مشهور فوکو «هر کجا قدرت وجود دارد، مقاومت نیز صورت می‌گیرد» در اندیشه آرنت این‌گونه بازنه‌یافته می‌شود که «هر کجا مقاومت هست، قدرت شکل گرفته است». در حالی که اولی با تبارشناسی راهبردهایی در پیوند است که برای رهایی از شبکه روابط و مناسبات قدرت و ایجاد انتخاب و تصمیم فرد برای زیست سیاسی می‌کوشد و همزمان گستره نامحدودی از مقاومت‌های جدید را تولید می‌کند. دومی با تأکید بر ظرفیت بشر برای «عمل‌ورزی هم‌آهنگ» و ایجاد شکل‌های جدیدی از قدرت نشان از این دارد که مقاومت خود به جولانگاه قدرت تبدیل گشته که حقیقت آرنتی «ایجاد قدرت از طریق عمل مشترک» جلوه‌گاه آن است. این نظریه مقاومت مردمی در برابر قدرت است و به تفکر درباره لحظاتی می‌پردازد که مردم به گونه‌ای خودجوش گرد هم می‌آیند،

مقاومت می‌کنند و قدرت را از نو می‌سازند. امکان کنش جمعی در حوزه عمومی به منظور مقاومت در برابر رژیم‌های توتالیتر به ایجاد ساختارهای جدید قدرت یاری می‌رساند.

ملاحظه سوم، تأکید آرنست بر حوزه عمومی و اهمیت کنش انسانی به صورت هماهنگ و همچنین بازتعریف وی از قدرت و مقاومت نه تنها ملاکی است انتقادی جهت داوری درباره چپستی نابسامان سیاست در عصر حاضر، بلکه به ما یاری می‌رساند که درباره ستمگرانی که جهان را فراگرفته‌اند بیاندیشیم و البته در کنار آن افق‌های روشنایی را نیز دریابیم. آنچه بر انسجام اجتماعی صحنه می‌گذارد اهمیت جایگاه دوستی میان شهروندان است و تمرکز آرنست بر کنش جمعی و قدرت مردم در برابر کسانی که در پی از میان برداشتن فضای پیوندهای سیاسی هستند در اندیشه سیاسی وی و پس از مرگش در عصر حاضر هنوز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از سوی دیگر فوکو را باید بدان دلیل ستود که نه تنها بر اهمیت حوزه عمومی در حیطه سیاست تأکید کرده، بلکه حوزه خصوصی را هم مهم تلقی می‌کند. از آنجا که قدرت به نحو زیست ساده انسان هم نفوذ می‌کند و شئون زندگی انسانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. فلسفه‌ای درون‌ماندگار فوکو با مدعای حضور همیشگی قدرت در تمام روابط و به تبع آن رویکردهای متکثر درباره مقاومت، امروزه فرصت امکان‌ها و شیوه‌های دیگری از زیستن را برای ما فراهم می‌کند.

ناگفته نماند که نفی حوزه خصوصی و کوچک شمردن کنش انسان تنها در اندیشه آرنست را می‌توان از تجربه زیسته وی در یک حکومت توتالیتر جستجو کرد و باید از فضای سیاسی و اجتماعی فوکو که وی را به سمت تبیین زیست سیاست سوق داد، متفاوت دانست و از این منظر شاهد ظهور نوعی فلسفه تعالی هستیم که فردیت را بر نمی‌تابد. قدرت در خود حوزه عمومی نهفته است که در آن همه مشارکت‌کنندگان برای متقاعد کردن دیگران از فرصتی برابر برخوردارند. حوزه عمومی از چنان ظرفیت و پتانسیلی برخوردار است که مانع از توده‌ای شدن انسان‌های متکثر می‌شود و فضایی برای ارتباط و کنش‌های جمعی فراهم می‌کند.

ملاحظه آخر این که در نظر آرنست انسان موجودی مدنی است و نه منفرد، به طوری که فضیلت مدنی، ویژگی انسانی است که در ارتباط با دیگران معنا پیدا می‌کند و اساساً به زعم وی بیرون از جهان جمعی، امور ابلهانه است؛ اما فوکو اولویت را به بازسازی و ارتقای فردیت می‌دهد و مقاومت و ایستادگی در برابر قدرت‌های گوناگون را از این رو در پژوهش‌های خود برمی‌انگیزد که تهدیدکننده ارزش‌های فردی است. فوکو خواهان سوژه‌ای است که خود را از سیطره قدرت دیگری - ساحت عمومی و ساحت‌های خصوصی - رها سازد. در اندیشه آرنست التزام و تعهد سوژه به دیگری و کنش هماهنگ با وی مقدم بر هر اختیاری است و انسان بودن با دیگران و در حضور آنان معنا می‌یابد. سوژه فوکو زمانی به نحو اخلاقی رفتار می‌کند که به ادغام و جذب ساختارهای قدرت تن نمی‌دهد و بر همین اساس مبارزه و مقاومت در کثرتی از رویکردها و موضوعات زندگی بشری وجود دارد. با وجود این، مقاومت چنان که هر دو متفکر به خوبی به این امر آگاهند برهه‌ای شورانگیز برای دیگری‌هاست و عوامل مفادسازی حکومت‌داری مدرن را به چالش می‌کشد. وعده این مواجهه و ستیز با وضعیت موجود همگام با ترسشان از خطرهای بسیار که در انتظار ماست، همراه است.

باید بر اهمیت خوانش این دو متفکر در مورد مفاهیم قدرت، سوژگی‌کنیوتیه و مقاومت به عنوان دستاوردی جهت بازنگری و بازاندیشی در صورت‌بندی بسیاری از مفاهیم در حوزه اخلاق، فلسفه و سیاست تأکید کرد تا شیوه‌های جدیدتر و اثربخش‌تری برای نگرستن به اموری کشف شود که اغلب در گذشته آن‌ها را بدیهی و ثابت انگاشته‌ایم. باید افق‌های جدیدی در مواجهه با بحران‌ها و معضلات

اجتماعی، اخلاقی و سیاسی در جامعه معاصر گشود. در چنین تعریفی از سیاست فرصت جدیدی برای بازاندیشی و اشکال جدیدی از مقاومت مهیا می‌شود که قدرت را به نفع سوژه‌هایی تعریف خواهد کرد همواره به حاشیه رانده شده‌اند و برای رسیدن به چنین دستاوردی باید بدون توجه به قیدوبندهای یک ساختار نظام‌مند به شیوه‌های مختلف اندیشیدن بیاندیشیم. انسان در هر وضعیتی می‌تواند و می‌بایست مسئولیت شخصی رفتارها و انتخاب‌هایش را بپذیرد و در نقطه درستی از تاریخ بایستد و «توان جلیل به دوش بردن بار امانت و دشواری وظیفه را دریابد». این کار البته حتی می‌تواند با کم‌ترین هزینه هم صورت گیرد؛ یعنی کافی است مقاومت را به شیوه‌های مختلف بیاموزد.

References

- Allen, A. (2002). Power, Subjectivity, and Agency between Arendt and Foucault, *International Journal of Philosophical Studies* 10(2), 131–49. <https://doi.org/10.1080/09672550210121432>
- Arendt, H. (1969). *On Violence*, Harvest/HBJ Book.
- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*, Chicago University Press.
- Arendt, H. (1973). *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace & Company.
- Arendt, H. (1978). *The life of the Mind*, Harcourt Inc.
- Arendt, H. (2005). *The Promise of Politics*, edited & introduction by J. Kohn, Schocken.
- Arendt, H. (2006). *Between Past and Future- Eight Exercises in Political Thought*. Penguin Books.
- Arendt, H. (1954). Truths and Politics, in *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. Penguin Books.
- Arendt, H. (1978). *The life of the Mind*, Translated by M. Olia, Ghoghnoos [In Persian]
- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*, Translated by M. Olia, Ghoghnoos. [In Persian]
- Arendt, H. (1973). *The Origins of Totalitarianism*, Translated by M. Salasi, Sales. [In Persian]
- Arendt, H. (1982). *Revolution*, Translated by E. Fouladvand, Kharazmi. [In Persian]
- Bernstein, R. (2011). Hannah Arendt's Reflections on Violence and Power, *Iris*, No. III, pp. 3-30.
- Dreyfus, H. & Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics*, Chicago University Press.
- Digester, P. (1992). The Fourth Face of Power, *Journal of Politics*, 54(4), 977-1007.
- Downing, L. (2008). *The Cambridge Introduction to Michel Foucault*, Cambridge University Press.
- Foucault, M. (2005). *The Hermeneutics of the Subject: Lectures at the Collège de France 1981-1982*, edited by F. Gros, translated by G. Burchell. St Martin's Press.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of a Prison*, translated by A. Sheridan, Harmondsworth Penguin.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality: Vol.1- An Introduction*, Pantheon Books.
- Gill, D. (2011). *Foucault*, Translated by A. Jahandideh & N. Sarkhosh, Ney Publications. [In Persian].
- Karimi, B (2012). Ethical Embodied Subject: Foucault and Levinas, *Journal of Philosophical Investigations*, University of Tabriz, 14(33), 354-369. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2020.38892.2524> [In Persian].
- Michel, F. (1980). Power and Strategies, in *Power/Knowledge: Selected Inter- views & Other Writings, 1972–1977*, edited by C. Gordon, Pantheon.

- Gordon, N. (2002). On Visibility and Power: An Arendtian Corrective of Foucault, *Human Studies*, 25(2), 125-145.
- Luke, S. (2005). *Power: A Radical View*. [Online, Available from: 6 December 2015], Palgrave Macmillan.
- Negri, A. (1999). *Insurgencies- Constituent Power and the Modern State*, University of Minnesota Press.
- Young-Burel, E. (2006). *Why Arendt Matters*, Yale University Press.
- Wenman, M. (2005). Power, in I. Mackenzie (ed.) *Political Concepts: a reader and guide*. pp. 370-403, Edinburgh University Press.

